

Türkçesi Olduğu Hâlde Fransızcasını Kullanmaya Devam mı?

PROF. DR. HAMZA ZÜLFİKAR

Ne kadar uysal, hoşgörülü bir ulusuz! Kendi değerlerimizi içimizde gizleyip başkalarının değerlerini öne çıkarmaktan geri kalmayız! Yabancı olan her şeye karşı ilgimiz, muhabbetimiz var. Bu ilginin kendi değerlerimizi yozlaştırdığını umursamayız. Yeter ki yabancı olsun. Bize yabancı olan soyut, somut nesnelere, adları, gelenek, görenekleri, davranışları kendimize mal ederken iyisini kötüsünü de ayırt etmeyiz. Bu durumun örneklerini bilim adamında, devlet adamında, öğrencide kısaca aydın kesimin her katında çok açık bir biçimde görmekteyiz. Yetenek yarışması programlarında Türk gençleri Michael Jackson'ın dansıyla yeteneğini ortaya koymaya çalışıyor. Muhabir, *yaralandı* yerine *yara aldı* diyor. Nasıl oluyor da *başlıklı kâğıt* açık ve anlaşılır bir terimken bunun yerine devlet memuru *antet* (Fr. *en-tete*), *antetli kâğıt* sözünü kullanıyor. *Size döneceğim* diye çeviri diline heves ediliyor. Bütün bunların altında yatan duygu nedir?

Tanzimat Döneminden bu yana yabancı olan her şeyi anında benimsemeye, kullanmaya devam edegelmişiz. "Alafrangalık" benliğimize işlemiş. Yalnızca iki yüz yıldan bu yana kullandığımız Fransızca şu *adaptasyon* kelimesine ve kapsamına bakınız. Seyirlik oyunlarımızın birçoğu *adaptasyon*. *Keşanlı Ali Destanı*, *Yedi Kocalı Hürmüz* gibi bazı oyunlar dışında yeni diye ortaya koyduklarımız *adaptasyon*; Ahmet Vefik Paşa'dan Abdülhak Hamit'e ve bugün seyirlik eserlere, dizilere bakınız çoğu *adaptasyon*. Yaratıcılığımızı *adaptasyon* köreltmıştır. *Adaptasyon* ile ulusal edebiyat, ulusal dil, ulusal sanat yapılamayacağı dikkate alınmamış. Başka bir ulusun edebiyatıyla, başka bir ulusun kelimeleri ve sanat ürünleriyle zevklerimizi, duygularımızı, kederlerimizi, sevinçlerimizi, mutluluğumuzu ifade etmeye çalışmışız. Buna karşılık yazarımız, sanatçımız, bilim adamımız *adaptasyon*'u ve onun gerekliliğini bugün bile dilinden düşürmemiştir.

Bu kısa belirlemeden sonra yukarıda özellikle kullandığım *adaptasyon* terimine gelelim. Cumhuriyet Döneminde *adaptasyon* kelimesini *uyarlama* diye

DÜNDEN BUGÜNE TÜRKÇE

karşılımışız. Yukarıdaki *adaptasyon* yerine *uyarlama* kelimesini koyduğumuzda herhangi bir anlatım eksikliğinin yaşanmadığı görülecektir.

Bugün TDK'nin *Türkçe Sözlük*'ünde *adaptasyon* tanımlanmamış, karşısına yalnızca *uyarlama* yazılmış. Bu uygulamanın bir anlamı olmalı diye düşünmek gerekir. Sözlüğe bakan herkes bunun anlamını *uyarlama* maddesinde bulacak ve böylece kişi *uyarlama*'ya yönlendirilmiş olacak.

Dilimizde bir de aynı kökten *adaptör* var. Bu söz ise sözlükte *uyarlayıcı* sözü ile karşılanmış. Bunların yanında aynı kökten, aslında uydurma olan bir söz daha var: *adapte*. *Adaptasyon*'un sıfatı olarak yapılmış, *adapte etmek* diye yardımcı fiille birlikte kullanılıyor. Hadi bunu da kabul edelim. Türkçe bu kelimeyi de karşılayabilmiş, *uyarlamak*, *uyarlanmak*.

Günümüzde Fransa ile ilgili siyasi haberleri konu edenlerin, sorunu köşelerine taşıyanların pek çoğunun dilinde *uyarlama* bulamazsınız. Onlar *jenerasyon*, *manipülasyon*, *maniüpile etmek*, *deklare*, *deklarasyon*, *adapte etmek*, *adaptasyon*'u özenle seçerler.

Sabahları gazetelerdeki haber başlıklarını veren TRT sunucusu heyecanla bazen de öfkeyle haberini duyururken ilk sayfasındaki *üst başlığı*, haber başlığını *sürmanşet* (Fr. *sur manchette*) diye telaffuz ediyor veya *başlıkta* yerine *manşette* diye söze başlıyor. Cumhuriyetin bu genç bayanlarının genç erkeklerinin diline *cankurtaran* yerine *ambulans* yakışmıyor.

Akşam haberlerinde konuşan devlet adamı, *düzenleme* yerine dilinden *organizasyon*'u düşürmüyor. Bu durumlar şüphesiz dile karşı bir umursamazlık içinde olduğumuzu gösteriyor. Bizim dışımızdaki ileri ülkelerde aydınlar dil karışısında titiz olmaya çalışır. Araplar da bu konuda duyarlıdır.

Bozuk, çalışmayan, kullanım dışı kalan bir asansörün kapısına Türk işçisi *out of order* levhasını asabiliyor! Türk gazeteci *game over* diye başlık atabiliyor! Türk esnafı tabelasını İngiliz alfabesindeki harflerden yararlanarak yazdırabiliyor. Sanatçı sahnedeysen şarkılarını dinleyenlere bir öneride bulunuyor: "Gelin bugün birbirinize I love you söyleyin. Ona göre "Seni seviyorum", basit ve yerli bir ifade oluyor. *Kibar*, *görgüli*, *nazik*, *ince* gibi daha başka kelimeleri bir yana bırakıp *centilmen* (Fr. *gentleman*) demek kişide ayrıcalık yaratıyor! İyi hatırlarım, sabahleyin birbirine *bonjur* (Fr. *bonjour*) diye hitap edenler vardı. Fransızca *bonsuvar* (*bonsoiree*) sözünü de *iyi geceler* için kullanırlardı. O tarihlerde yazılan romanlarda bunların örneklerini bulmak mümkündür. "İyi" anlamındaki *bon* sözü bir de *bonservis* (Fr. *bon service*) sözünde yaşıyor. Ayrıca aynı kelimeden yapılmış bir de Fransızca *bonkör* (Fr. *boncoeur*) var dilimizde. Gece sahnelenen oyunun adı bizde *suare* (Fr. *soirée*) dir. Neyse ki *mersi* (Fr.

merci)’den yavaş yavaş kurtulmaya başladık.

Tren, vagon, kondüktör, gar, ray, istasyon, kuşet, gişe, bilet vb. demir yolu ulaşımıyla ilgili yabancı kelimelerden birkaçıdır. Bunlardan kurtulmak herhâlde artık mümkün olmayacak ve bu seyahat, terimlerinin tamamı Fransızca olan kelimelerle geçecek. Bunlardan *ray, vagon, kondüktör, (i)stasyon* İngilizcede de aynı yazımla kullanılır. Şimdilik *demir yolu* kelimesiyle avunmaktan başka çaremiz kalmadı. Fransızca “yürü” anlamına gelen *marş (marche)* bir askerî terim olarak Türkçede yaşar. Aynı kelimedenden bir de demir yolu terimi *marşandiz* (Fr. *marchandise*) var. İşleviyle uyuşmayan kelimeye Türkçede bulunan *yük treni* sözü bile sözlüklerin sayfaları arasında kalmıştır.

Bu manzara yalnızca demir yolu ile ilgili kelimelerde görülmez. Giyim kuşam adlarımız da bundan farklı değildir. Giyim adlarımız derken, Reşat Ekrem Koçu’yu hatırlamamak mümkün değil. *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü* adlı eserinde Osmanlıca pek çok eski giyim adları arasında Türkçe adları da ele alır: *Arkalık, bürgü, büriüncük, dolak, dolama, sıkma, yeldirme, topukdöven* vb. Şimdi *gömlek, ayakkabı* dışında giysi adlarının nerdeyse tamamı yabancı. Hele şu *melon şapka* kelimesine bakınız. Eloğlu *kavun (melon)* kelimesinden şapka adı türetmiş, siperi çepeçevre, ortası kabarık kavun biçiminde bu şapkayı adıyla birlikte bize satmış. Bir zamanlar bunun Türkçesi *melon* mu *mölon* mu diye tartışılmıştı (*mölon* için Rağıp Akyavaş, *Asitane I*, Diyanet İşleri Yayını). Şu yemek listesinin Fransızca adı bile menü mü mönü mü diye Türk dili bilim adamları arasında tartışılmıştı. Yabancı kelimelere gelince onların telaffuzu ve yazımı konusunda çok duyarlıyız!

Şu son günlerde Fransa’nın kasıtlı hareketi karşısında tepkimizi gösterip kendi değerlerimizi öne çıkaracaksak, önce yabancı kelimelerden dilimizin arılaştırılması gerektiği üzerinde durmalıyız. Burada dile yerleşmiş, Türkçede karşılığı bulunmamış Fransızca kökenli *lise, polis, jandarma, apolet, ampul, apartman, rol, bütçe, daktilo, büfe, beton, akordiyon* kelimeleri üzerinde durmuyorum. Türkçeleri bulunmuş ve yaygınlaşmış karşılıkları dile getirmeye çalışıyorum.

Afiş (Fr. *affiche*) kelimesi de Fransızcadır. Türkçesi var. *Yazmak* fiilinden türetilmiş *yazı* örneğine bakılarak *asmak* fiilinden *ası* türetilmiş. Yapısı kuralı olan *ası* elli yıldan bu yana sözlüklerde karşılık olarak durur. Türkçesini kullanmakta istekli olunmadığını için *ası* gereği gibi yayılmadı. *Açığa vurmak* gibi pırl pırl bir deyimimiz varken bunun yerine *afişe etmek* günümüzde de sıkça kullanılmaktadır. Sözlüklerimiz *afiş’e* karşılık olarak *ası’yı* gösterirken *afişçi* ve *afişçilik* kelimelerine *asıcı, asıcılık* karşılıklarını göstermemiş. Türkçe

ekler aldığı için *afişçi* ve *afişçilik*'i artık Türkçe saymanın garipliği, üzerinde durulması gereken ayrı bir konudur. Bir örnek daha vereyim. Fransızca *arşiv* (*archives*) Türkçesi *belgelik*. *Arşiv* dile girdikten bir müddet sonra bunun *arşivci*, *arşivcilik*, *arşivlemek*, türevleri oluşmuş. Sonraları aklımız başımıza gelmiş ve *arşiv'e belgelik* karşılığını bulmuşuz, bu kez türevlerini aynı kelimedenden yararlanarak karşılamak mümkün olmamış. Bugün de İngilizceden gelen kelimelerde aynı durumu yaşanmakta, göz göre göre bu gelişmeye müdahale edemiyoruz. Bunlara dikkat eden, bu gelişmeleri izleyen, kendine dert eden aydınımız artık kalmadı.

Yabancı kelimeler konusu derslerimde geçerken öğrenci soruyor: Hocam bu durum karşısında bir gün Türkçe ölü bir dil olur mu? Elbet de olmaz ama dil yozlaşır, yabancılaşır, dilin üretkenliği körleşir.

Bugün artık halk da, öğrenci de, devlet adamı da Fransa'da gündeme gelen siyasi konuyla ilgili olarak tepkilidir. Ancak bu ulusun kelimelerinin örümcek ağı gibi Türkçeyi sardığına kimse aldırıyor, kimse "Ben bundan sonra Fransızca *alternatif* demeyeceğim; tepkimi hiç olmazsa böyle göstereceğim; *alternatif* için, yerine göre *seçenek*, yerine göre *değişik* kelimelerini kullanacağım; yazımı karışık, söyleyişi zor *reaksiyon* (Fr. *réaction*) için *tepkime* kelimesini tercih edeceğim" demeyi aklından geçirmiyor. Fizikçimiz "Artık ben bundan sonra *dalgalı akım* diyeceğim, derslerde öğrencilerime *dalgalı akım* terimini kullanmalarını *alternatif akım* dememelerini öğütleyeceğim" diyebilecek mi? Düşünüyorum da acaba ülkemizde böyle bir eğilimi kaç kişi gösterebilir? Bunu saçma, anlamsız bulan çok aydınımızın çıkacağını tahmin edebiliyorum.

Bilim adamımızın *asalaksavar* gibi bitişik yazılan, anlamlı kelime yerine Fransızca *antiparazit* (Fr. *antiparasite*) kelimesinin kullanılmasını doğru bulmuyorum. Hâlâ ortaöğretimde Fransızca *apostrof* (*apostrophe*), *parantez* (*parenthèse*) terimleri geçiyor. *Kesme*, *kesme işareti*, *kesme imi* veya *ayraç* terimlerini kullanmayan, kitabında *apostrof*, *apostrof işareti*, *parantez işareti* terimlerini kullanan bilginimizi bu tutumundan dolayı kınıyorum. Yükseköğretimde *ablatif* (ayrılma durumu), *akuzatif* (yükleme durumu), *ekvatif* (eşitlik durumu), *analoji* (benzeşme, benzetme, örnekseme, örnekleme), *metot* (yöntem), *semantik* (anlam bilimi), *nüans* (anlam inceliği) gibi terimleri tercih eden Türk dili öğretim üyelerinin bu tutumuna bir anlam veremiyorum.

Cumhuriyet Döneminde "küre biçiminde" anlamındaki *küreyvi* kelimesiyle yapılmış olan eski *küreyvi hamra*, *küreyvi beyza* terimleri *yuvaramak* fiilinin kökü olan *yuvur* kelimesinden yararlanarak *alyuvur*, *akyuvur* biçiminde

karşılandı ve bitişik yazıldı. Eski terimdeki *hamra* kelimesi *al*; *beyza* ise *ak* sözünün çevirileridir. Vücut sıvılarında bulunan yuvarlak hücreler için verilmiş olan bu adlara bakıp ve *küre* sözünü dikkate alarak Fransızca *atmosphère* (*atmosphère*) için de *hava yuvarı* karşılığı bulunmuş. Ne yazık ki bu uygun ve kurallı karşılık yayılmadı. Şimdi yayın organlarında hava durumunu bildirenler *hava yuvarı* diyebilme cesaretini gösterebilir mi? Müdürleri buna izin verecek mi? Sanmıyorum.

Bugün de kullandığımız Arapça kökenli *faal*, *faaliyet* için Türkçede *etkin*, *etkinlik* biçiminde iki öneride bulunulmuştur. *Etkin* ve *etkinlik* uzun bir süre özellikle bilim dallarında kullanılmaya başlandı. Ama ne oldu da *faal*, *faaliyet* ile *etkin*, *etkinlik*, yerini son yıllarda *aktif*, *aktivite*'ye bıraktı? Bilim dallarında kullanılan bir de *etkincilik* terimi var. Onun yerine de *aktivizm* geçmeye başladı. Burada gözden kaçırılan bir durum bulunmaktadır. Bulunan bir karşılık onun türevlerini de davet ediyor. *Etkin*, *etkinlik*, *etkincilik*, *etkinleşmek*, *etkinleştirmek* türevleriyle dil zenginleşiyor, ihtiyaçlar Türkçe olarak karşılanabiliyor. *Aktif rol* oynadı yerine *etkin rol* oynadı derken herhangi bir anlam kaybı olmuyor. Buna rağmen insanımız kısır *aktif* ve *aktivite* sözlerini kullanmakta ısrar ediyor.

Türkçe başta Fransızca olmak üzere, Batı dillerinin etkisinde fazlasıyla kalmıştır. Eskiden *astronomi*'nin adı heyet idi. Cumhuriyet Döneminde bu terime önce *gökbilim* diye karşılık bulundu, sonra *gök bilimi* yazımı Türkçe kurallar bakımından daha doğru sayıldı. *Astronomi* beraberinde sıfatı olan *astronomik* kelimesini de getirmiştir. Bu da *gök bilimsel* terimiyle Türkçe olarak ifade edildi. Bilim hayatında *astronomik birim* diye bir terim daha var. *Yer* ile *güneş* arasındaki 93 milyon mil mesafe için kullanılır. Uzaklık anlatan bu sözden hareket edilerek *astronomik* kelimesi bir de "çok yüksek, aşırı" anlamlarında, örnek olarak *astronomik rakamlar* diye Türkçede mecaz anlamda da kullanıldı ve sözlüklerimizde bu anlamıyla da yer etti.

Bir yabancı kelime terim özelliğinden çıkıp dilde yan ve mecaz anlamlar kazandıktan sonra onların Türkçeleştirilmesi artık mümkün olmamaktadır. Bu hususu unutmamak gerekir.

Bir başka örnek üzerinde de duralım. *Örneksene* bir dil bilimi terimidir. Buna örnekleme de diyoruz. Z. Korkmaz *Gramer Terimleri* (TDK, 2010) adlı kitabında bu kavramı *yakıştırma* terimiyle karşılamış. Bir kelime örnek alınarak aynı yapıda bir başka kelime daha türetmeye *örneksene* diyoruz. Bu terim yabancı dil öğretiminde de kullanılıyor. Ayrıca çocukların dil eğitiminde de bu yola başvuruluyor. Bu bakımdan *analoji* (Fr. *analogie*)'ye Türkçenin ihtiyacı

kalmamıştır.

Fransızca *barometre* (*baromètre*) için türetilmiş *basınçölçer* kelimesine bakarak *metre* ile kurulmuş bütün yabancı kelimeleri *ölçer* ile karşılayabiliriz. Keşke bu tür yabancı kelimedeki ilk kelimeyi de Türkçe olarak karşılayabilseydik. Birçoğu element adı olan *azot*, *alkol*, *asit* gibi kelimeler uluslararası terimler sayılmış. *Azotometre* (*azotomètre*), *alkolometre* (*alcoholmètre*), *asidimetre* (*acidimètre*) kelimelerini zorunlu olarak *azotölçer*, *alkolölçer*, *asitölçer* diye karşılıyoruz.

Fransa'nın oy kaygısıyla aldığı karar üzerine tepkisini gösteren siyaset adamlarımızın *halk oylaması*, *meclis*, *milletvekili* gibi dilde karşılıkları olan kelimeler yerine Fransızca *referandum*, *parlamento*, *parlamentar* kelimelerini kullandıklarını gördükçe bunu bir bilinçsizlik örneği olarak değerlendiriyorum. Birilerinin bu tutum içinde olanları uyarması gerekir.

Eskiden bazı bilinçli düşünce adamlarımız böyle bir yabancı kelimeyi kullanırken onu cümlede tırnak içine alırdı. Bazen de basım sırasında koyu dizdirirdi. Örnek: Bu, bana "orijinal" bir fikir olarak geldi. Bu bana **original** bir fikir olarak geldi. diye iki tür yazım kullanırlardı. Böyle bir yazımda verilmek istenen ileti şuydu: Bu kelimenin yabancı olduğunu biliyorum ama Türkçe bir karşılık bulamadığım için bunu kullanmak zorundayım. Bu titizlik de artık görülmez oldu.

"Güçlü korku, evham" anlamındaki *fobi* (Fr. *phobie*) sözünün Türkçedeki karşılığı *yılgı*'dır. Bundan yapılmış Fransızca *agorafobi*'ye Türkçede *alan korkusu* diye karşılık bulunmuştur. Ruh bilimcilerin birçoğu bu terimi kullanıyor. Basında ise tercih edilen *agorafobi*'dir. Fransızca *agresif* (*agressif*) aydınımızın dilinden düşmüyor. Bunun yanında *saldırgan* sözü neden tercih edilmiyor? İlkel mi bulunuyor, bilemiyorum. Basının yabancı kelimeleri özenle seçip kullanmalarına akıl erdirmek zor. Bunun gibi sayılı yabancı kelimelere daha yüzlercesini ekleyebiliriz.

Fransız meclisinin bize karşı olan tutumu dostane değildir. Bu hareket, İstiklal Savaşı'ndan bu yana hâlâ yakamızı bırakmayanların olduğunu gösteriyor. Türk halkı bunun farkındadır. Dilde Türkçesi olan Fransızca kelimeleri kullanmayarak biz de bir tepki gösterebiliriz. Önce okullardan işe başlamalıyız. Bu konuda öğretilerimizin bilinçli, duyarlı olmasını bekliyoruz.